

Nya avhandlingar

Omsorgens pris i åtstramningstid. Anhörigomsorg för äldre ur ett könsperspektiv.

(Rapport i socialt arbete nr 150 vid Stockholms universitet, 2015)

Petra Ulmanen, avhandling i socialt arbete
Stockholms universitet, 2015

Petra Ulmanens doktorsavhandling *Omsorgens pris i åtstramningstid: Anhörigomsorg för äldre ur ett könsperspektiv* är en sammanläggningsavhandling som inkluderar fyra artiklar och en sammanbindande kapp. Två av artiklarna har publicerats i högklassiga engelskspråkiga tidskrifter (Social Politics och International Journal of Social Welfare), en i en svenskspråkig bok (Genus i omsorgens vardag, red. Szebehely & Gunnarsson) och en i den här tidskriften. Tre av de fyra artiklarna är skrivna av Ulmanen ensam, och en är skriven tillsammans med hennes handledare. Kappan ger en grundlig sammanfattning och för en intressant diskussion om avhandlingens centrala teoretiska och metodologiska perspektiv samt dess resultat. Designen av avhandlingen är därigenom stilren.

Petra Ulmanens avhandling handlar om anhörigomsorg, främst de vuxna barnens hjälp till sina gamla föräldrar, och om samspelet mellan anhörigas omsorgsinsatser och den offentliga äldreomsorgen. Anhörigomsorgen har under de senaste 20 åren blivit mer och mer uppmärksam i forskningen i Norden, också i Sverige, efter en lång tid av nästintill osynlighet i samhällsvetenskapen, som då var inriktad på att analysera de offentliga omsorgstjänsterna. Trots ökad uppmärksamhet finns det dock fortfarande gott om rum för nya öppningar i anhörigomsorgsforskning. Ulmanens viktigaste argument är att anhörigomsorgen i Sverige – och äldreomsorgen överhuvudtaget – inte har blivit förstörd som en jämställdhetspolitisk fråga, att äldreomsorgen har varit ”jämställdhetspolitikens blinda fläck”. Avhandlingens främsta syfte är just att bringa den feministiska – eller genusvetenskapliga, då studien också granskar mäns omsorgsgivande till sina gamla föräldrar – synvinkeln in i svensk forskning gällande den hjälp som familjemedlemmar ger varandra. Ulmanen visar på att föreställningar om kön har påverkat hur välfärdsstaten har utformats och att kön också görs i relation till hur välfärdsstaten är utformad – och att omsorgsgivande är ett sätt att göra kön.

Den här synvinkeln får en särskild relevans när man tänker på de djupa förändringar

som skett i den svenska välfärdsstatens äldreomsorg under de senaste decennierna, dvs. "åtstramningstiden" som har lett till neddragningar av äldreomsorgens omfattning och kvalitet. Dessa förändringar pekar på att också kön nyligen har blivit omdefinierat i Sverige. Ulmanen koncentrerar sig dock inte på att analysera den här omdefinieringen utan är mer intresserad av dess konsekvenser. Enligt Ulmanen bestämmer välfärdsstatens utformning villkoren för anhörigomsorgen. Teoretiskt bygger avhandlingen på feministisk omsorgsforskning och Ulmanen ger en god översikt av de redan klassiska och välkända studierna av Wærness, Rose, Leira, Balbo, Lewis, Jenson osv. Hennes mål är nog inte att ifrågasätta eller bearbeta dessa begreppsliga perspektiv utan att tillämpa dem i hennes analys. Avhandlingen är teoretiskt välinformerad men dess ambitioner ligger tydligt mer i empirin än i teorin.

Avhandlingens fyra artiklar är sinsemellan ganska olika rörande sina metoder och innehåll, då den första är en litteraturöversikt, den andra är en historisk policy-analys och de två sista är kvantitativa analyser av surveyundersökningar. I en genomgång av svensk och internationell litteratur beskriver den första artikeln ("Anhörigomsorgens pris för döttrar och söner till omsorgsbehövande äldre") omfattningen och konsekvenserna ("costs" på engelska) av anhörigomsorg för äldre samt välfärdsstatens policysvar på äldre personers omsorgsbehov. Artikeln sätter Sverige i internationell belysning och visar att Sverige utmärks av en jämförelsevis god tillgång till offentligt finansierade omsorgstjänster, fastän de har minskat kraftigt i omfattning sedan år 1980. Tillgången till ekonomiskt stöd för anhörigvård är blygsam och har också minskat, till skillnad från många andra europeiska länder. Slutligen är rätten till tjänstledighet mycket begränsad både i Sverige och annorstädes. Enligt Ulmanen är de två sistnämnda åtgärderna mer kontroversiella än den förstnämnda: de främjar att anhörigomsorg erkänns och värderas men de innebär också en risk att kvinnors omsorgsansvar blir starkare. Artikeln konstaterar att det behövs mer kunskap om konsekvenserna av förändringarna i den offentliga äldreomsorgen för olika grupper av anhöriga – något som Ulmanen själv strävar att producera i sina andra artiklar.

Den andra artikeln ("Working daughters: a blind spot in Swedish eldercare policy") tar fram en särskild grupp av anhöriga och ett specifikt tema: förvärvsarbetande döttrar och deras problem att förena sitt arbete med anhörigomsorg till sina gamla föräldrar. Den här delstudien är en policyanalys av regeringens propositioner om äldreomsorgen mellan 1950 och 2009 och den belyser hur anhöriga till äldre och deras roll i omsorgen har synliggjorts. Artikeln diskuterar också de konsekvenser som dessa representationer av anhöriga och deras roll har öppnat upp: enligt Ulmanen formar de problemrepresentationer och "tystnader" som skapas i policydokumenten de lösningar som ges. Hon påvisar i analysen att äldreomsorgens utbyggnad har motiverats enbart i relation till äldre personers behov, till skillnad från barnomsorgens utbyggnad som motiverats med hänsyn till barnens behov, mödrarnas behov av förvärvsarbete och samhällets arbetskraftsbehov. Därmed har behovet av omsorgstjänster för att underlätta förvärvsarbete bland äldres döttrar blivit "en blind fläck" i svensk äldreomsorgspolicy. Detta har även relevans för den senaste tidens utveckling, då man inte

har fäst uppmärksamhet vid att minskningen av offentliga omsorgstjänster har lett till en refamilisering av omsorg. Därigenom har utvecklingen försvårat vuxna döttrars anknytning till arbetslivet.

Den tredje och den fjärde artikeln använder surveydata. Den tredje delstudien ("From the state to the family or to the market? Consequences of reduced residential eldercare in Sweden") analyserar två ULF-undersökningar med äldre omsorgsmottagare som genomfördes i början och i slutet av 2000-talets första decennium, under vilket var fjärde plats i äldreboende försvann i Sverige. Artikeln syftar till att svara på frågan om vad den här minskningen av äldreboenden har inneburit för hemmaboende äldre med omsorgsbehov. Syftet är också att belysa förändringar över tid i anhörigas, den offentliga sektorns och marknadens roller som omsorgsgivare. Det är den andra frågan som blir mer belyst i den här welfare mix-artikeln: den koncentrerar sig på att visa att äldreboendets minskning har lett till en ökning av hjälpen från vuxna barn och andra närstående utanför hushållet (från 48 till 63 procent av hemmaboende äldre med omsorgsbehov). Privat köpt hjälp har också ökat men inte så mycket (från 10 till 15 procent). Den mest intressanta delen av artikeln är en noggrann analys av data med avseende på utbildningsnivå och kön, vilken bevisar att hjälp från sönerna har ökat främst bland högutbildade äldre när hjälp från döttrarna har ökat främst bland lågutbildade gamla människor. På 1990-talet var det döttrarna till lågutbildade äldre som ökade sin insats, men nu har speciellt sönerna till högutbildade gamla människor blivit mer aktiva. Detta har resulterat i att en lika stor andel högutbildade äldre numera får hjälp av söner som av döttrar. Det är också intressant att köp av privata tjänster ökade enbart bland den lågutbildade gruppen. Överhuvudtaget minskade de klassrelaterade skillnaderna i användningen av olika hjälpkällor under 2000-talets första decennium. Ulmanens tolkning av dessa oväntade förändringar är att minskningen av äldreboendena har varit så omfattande att alla krafter måste till för att klara äldres omsorgsbehov i alla sociala grupper.

Den fjärde artikeln ("Kvinnors och mäns hjälp till sina gamla föräldrar: innehåll, omfattning och konsekvenser") fokuserar på könstillhörighetens betydelse för omsorgsgivandets innehåll och omfattning samt dess konsekvenser för välbefinnande, arbetssituation och anknytning till arbetslivet. Materialet kommer från en enkätundersökning som genomfördes år 2013 av Ulmanen, hennes handledare och en kollega. 3 630 personer av ett urval av 6 000 medelålders (45–66 år) personer besvarade enkäten varigenom svarsprocenten blev 60,5 procent. Alla de som svarade att de ger konkret hjälp till någon minst en gång i månaden räknades som omsorgsgivare, men i sin analys inkluderade Ulmanen bara dem (477 kvinnor och 392 män) som hjälpte sina gamla föräldrar. Litet överraskande visar resultaten att det är lika vanligt bland medelålders kvinnor och män att ge omsorg till sina gamla föräldrar (27 respektive 25 procent), men i alla fall drabbas döttrarna av omsorgsgivandets negativa konsekvenser i större utsträckning än sönerna (särskilt vad gäller psykiska och fysiska påfrestningar). Det förklaras av att det är vanligare bland kvinnor att ge den mest krävande typen av omsorg, kroppsnära omsorg, och att den ofta ges tillsammans med

andra hjälpuppgifter. Ulmanen betonar också att ”organisatorisk omsorg” (att sköta vård- och myndighetskontakter) innebär en betydligt större risk för döttrar än för söner. Utifrån observationen att könsskillnaderna är mindre i Sverige än i många andra länder drar hon överhuvudtaget slutsatsen att den jämförelsevis välutbyggda svenska äldreomsorgen har avlastat främst döttrarna i deras mer intensiva omsorgsgivande.

I kappan diskuterar Ulmanen sina resultat i sammanhang med tidigare forskning. Hon bedömer till exempel att den fjärde artikeln ger en mer rättvisande bild än tidigare surveyundersökningar av hur vanligt det är bland kvinnor och män att ge föräldraomsorg samt att studiens resultat, där män och kvinnor ger lika intensiv omsorg, är unikt i sitt slag. Hon framställer att fokus i svensk anhörigomsorgspolicy bara har legat på äldre som vårdar sin partner, vilket har resulterat i synen att anhörigas behov skulle tillgodoses genom särskilda insatser för anhörigstöd – och äldreomsorg sågs inte som en sådan insats. Däremot uppmärksammades inte de vuxna barnens, särskilt döttrarnas men också sönernas, behov att förvärvsarbeta. Valfärdsstatens agerande, speciellt dess äldreomsorgspolicy, bestämmer villkoren för omsorgsgivande och därigenom de vuxna barnens möjligheter att arbeta. Enligt Ulmanen lever den svenska valfärdsstaten nuförtiden inte helt upp till sitt ansvar, vilket utgör en stor belastning särskilt för döttrarna till äldre personer. Hennes studie bevisar att den refamilieringsprocess som utmärkte 1990-talet har ytterligare förstärkts under 2000-talets första decennium och spridit sig även till högutbildade och deras söner. Därmed är det inte bara kvinnor från den lågutbildade klassen utan alla samhällsgrupper, till och med högutbildade män, som nu får sitt förvärvsarbete negativt påverkat av den pågående refamilieringsprocessen.

Petra Ulmanens avhandling är en viktig studie om den svenska äldreomsorgen under förändring och om den här förändringens konsekvenser för vuxna barn till hjälpbehövande äldre människor. Den är ett värdefullt tillskott till en rad av intressanta avhandlingar om äldreomsorg som har kommit från Socialhögskolan i Stockholm. Och den för tydligt fram bristen på en fungerande anhörigomsorgspolicy som uppskattar omsorgsgivande av vuxna barn till äldre personer. Denna avhandling bygger inga nya teoretiska referensramar och den genomför inte heller några jämförande internationella analyser. Men genom dess noggranna bearbetning av svenska kvalitativa och kvantitativa data ger den här studien en detaljerad och uppdaterad bild av en företeelse, som i Sverige hittills inte har fått den uppmärksamhet som den förtjänar; nämligen de vuxna barnens hjälp till sina omsorgsbehövande föräldrar och deras svårigheter att kombinera det här hjälpgivandet med sitt förvärvsarbete.

Teppo Kröger

Fakultetsopponent, professor vid Institutionen för samhällsvetenskap och filosofi, Jyväskylä universitet, Finland.